

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΙΝΣΤΕΡΝΑ ΚΑΙ ΦΡΕΑΡ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

ΚΙΝΣΤΕΡΝΑ ΚΑΙ ΦΡΕΑΡ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐπιβλητικὰ τεῖχη, ἐλάχιστα εἶναι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὰ ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων σωζόμενα κοσμικὰ κτίσματα. Διὰ τὰ τεῖχη ὑπάρχει ἡ μοναδικὴ ἐργασία τοῦ Ο. Ταφραλί, πολύτιμος ἀκόμη, παρὰ τὰς ἐλλείψεις της, προερχομένης κυρίως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔγινε εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πόλις εὗρίσκετο ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὁπότε αἱ δυσκολίαι διὰ τὸν ἐρευνητὴν ἦσαν πολλάκις ἀνυπέρβλητοι.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ τεῖχη, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ τινες κινστέρναι καὶ ἐν φρέαρ βυζαντινῶν χρόνων. Τὴν περιγραφὴν μιᾶς τοιαύτης ἀγνώστου ἀκόμη κινστέρνας καὶ τοῦ μοναδικοῦ, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, φρέατος τούτου σκοπὸν ἔχει τὸ παρὸν σύντομον ἄρθρον.

Κινστέρνα παρὰ τὴν Μονὴν Βλαττάδων. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην φυσικὸν εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι θὰ ὑπῆρχον, ὅπως καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, πολυάριθμοι κινστέρναι, δηλαδὴ δεξαμεναὶ πρὸς ἀποθήκευσιν ὕδατος. Αὗται ἦσαν ἰδίως χρήσιμοι εἰς περίπτωσιν πολιορκίας τῆς πόλεως, ὁπότε τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ πολιορκητοῦ θὰ ἦτο βεβαίως ἡ ἀποκοπὴ τοῦ ὑδραγωγείου τοῦ μεταφέροντος τὸ ὕδωρ ἐκ τοῦ Χορτιάτου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον κυρίως ὕδρευέτο ἡ Θεσσαλονίκη⁽¹⁾. Τοιαῦται κινστέρναι καὶ ὑπὸ τῶν παλαιότερον περὶ Θεσσαλονίκης γραψάντων ἀναφέρονται⁽²⁾, ἄλλαι δὲ καὶ σώζονται ἀκόμη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Αἱ σωζόμεναι, πλὴν τῆς κειμέ-

1. Περί τοῦ ὑδραγωγείου τούτου βλ. Μ. Χατζῆ Ἰωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1880, 66 κέξ. Ο. Ταφραλί, Topographie de Thessalonique, Paris, 1913, 116 κέξ.

2. Ὁ Ταφραλί, ἐνθ' ἀν. 117, ἀναφέρει κινστέρναν πλήρη ὕδατος ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ΒΑ τοῦ Ἑπταπυργίου. Ταύτην δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξετάσω. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἄλλην ὀπισθεν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ἄγνωστον σήμερον. Πολλὰ ἐπίσης κινστέρναι σημειοῦνται εἰς τὸ συνοδεῦον τὸ βιβλίον τοῦ τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Χατζῆ Ἰωάννου, ἐνθ' ἀν. 66, ὁμιλεῖ περὶ λειψάνων κινστέρνας ὀπισθεν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ, καθὼς καὶ περὶ ἄλλης μεγάλης «πλησίον τῆς μονῆς τῶν Βλαντέων», δηλαδὴ τῶν Βλαττάδων. Εἰς ταύτην θὰ ἐπανέλθωμεν μετ' ὀλίγον. Τὰ λείψανα τὰ ἀποκαλυφθέντα τὸ 1939 βορείως τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶν, τὰ ὑπὸ τοῦ Ἱ. Παλαδοπούλου ἐκληφθέντα ὡς ἀνήκοντα εἰς κινστέρναν, ἀπεδείξαμεν ἤδη ὅτι προέρχονται ἐκ στοᾶς ρωμαϊκῶν πιθανώτατα χρόνων. Βλ. Α. Ξυγγόπουλον εἰς τὸ περιοδ. Ἑλληνικά, 13, 1954, 334 κέξ.

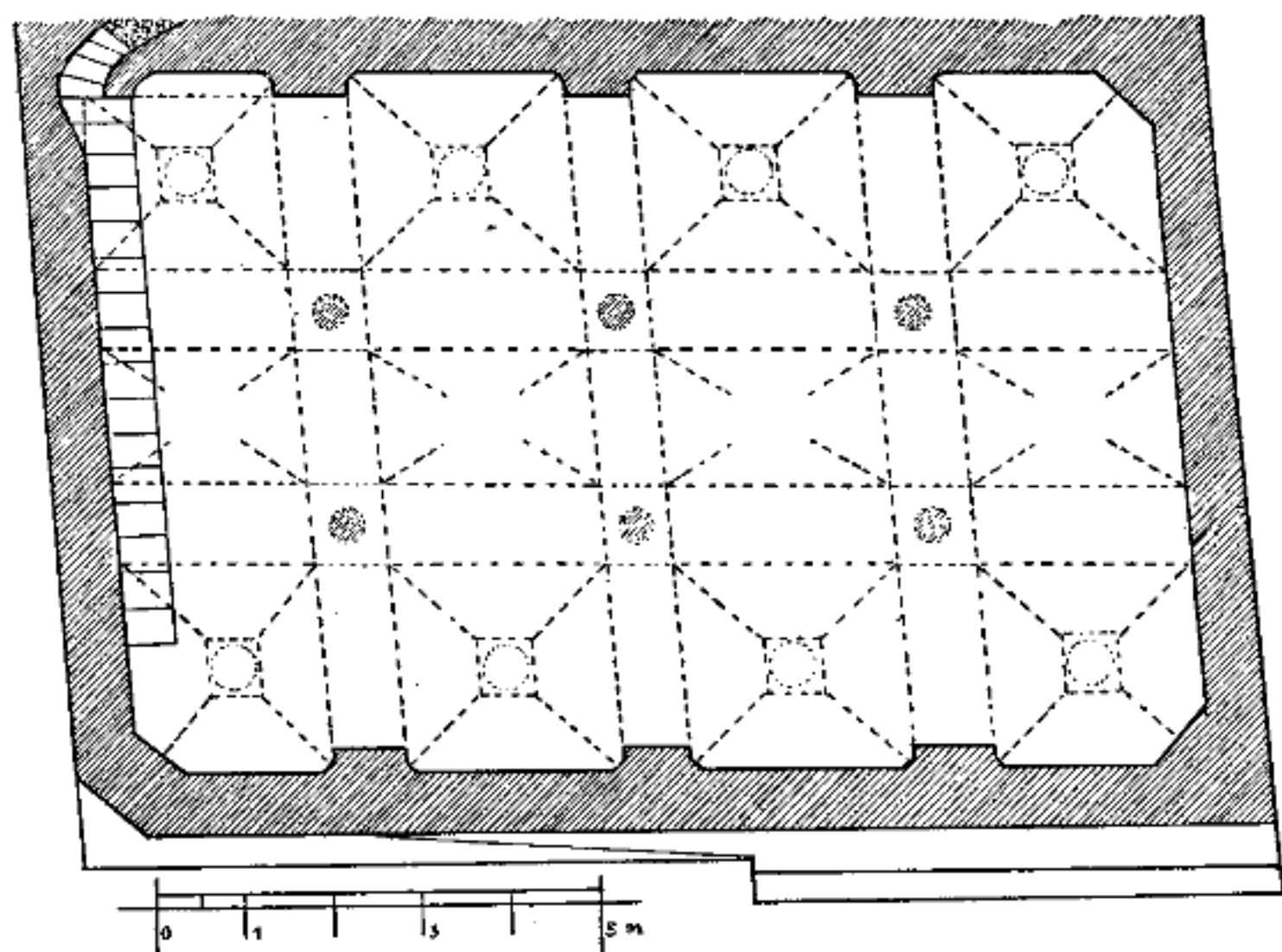
νης παρὰ τὸν ναὸν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων⁽¹⁾, εἶναι πᾶσαι ἀδημοσίευτοι. Εἰς ἐμέ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιγραφομένην εἰς τὸ παρὸν μικρὸν ἄρθρον, εἶναι γνωσταὶ καὶ δύο ἄλλαι, ἡ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Μονῆς Βλαττιάδων, πλήρης ὕδατος καὶ διὰ τοῦτο δυσχερῶς δυναμένη νὰ μελετηθῇ, καὶ τὰ ὑπολείμματα μιᾶς ἄλλης εἰς οἰκόπεδον ὀπισθεν τοῦ παλαιοῦ Διοικητηρίου, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἀπομένει, παρὰ εἰς μόνον τοῖχος φέρων τὸ χαρακτηριστικὸν λίαν παχὺ στρώμα ὑδραυλικοῦ κονιάματος (κορασανίου).

Ἡ κινστέρνα ἡ μέλλουσα νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐνταῦθα εὐρίσκεται κάτωθεν καὶ ΝΔ τῆς Μονῆς Βλαττιάδων εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν⁽²⁾. Ἔχει σχῆμα παραλληλεπίπεδον ἐσωτερικῶν διαστάσεων $12 \times 7,90$ μ., ἡ δὲ μία τῶν μακρῶν αὐτῆς πλευρῶν ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ κατακορύφως λαξευμένου μαλακοῦ βράχου (εἰκ. 1-4). Τὴν στέγην τῆς κινστέρνας ἀποτελοῦν τέσσαρες ἐγκάρσιαι καμάραι. Αὗται ἐστηρίζοντο ἐπὶ ἑξ κίωνων, οἱ ὅποιοι ὅμως ἀπὸ πολλοῦ ἔχουν ἀφαιρεθῇ, ἡ δὲ ὅλη στέγη ἴσταται τώρα μετέωρος, χάρις εἰς τὴν στερεωτάτην αὐτῆς κατασκευήν. Ἀνωθεν ἡ στέγη εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδος. Ἐκάστη καμάρα, ἀπὸ τὰς ἀποτελούσας τὴν στέγην, διαιρεῖται εἰς τρία¹ τετράγωνα μέρη διὰ δύο ἐνισχυτικῶν τόξων, τὰ ὅποια ὅμως δὲν ἔξέχουν τῆς ἐπιφανείας τῆς καμάρας. Ἐκαστος τῶν χώρων, εἰς τοὺς ὁποίους διὰ τῶν ἐνισχυτικῶν τόξων διαιρεῖται ἡ καμάρα, εἶναι διαμορφωμένος εἰς ὑποτυπώδους μορφῆς μοναστηριακὸν θόλον (εἰκ. 5). Εἰς τὴν κορυφὴν τῶν κατ' ἄμφότερα τὰ ἄκρα ἐκάστης καμάρας μοναστηριακῶν θόλων ἀνοίγεται στρογγύλη ὀπή, σκοπὸς τῆς ὁποίας εἶναι ἡ καταβίβασις κάδου διὰ σχοινίου πρὸς ἀντλήσιν ὕδατος. Εἰς τὴν μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν τῆς κινστέρνας, ἐσωτερικῶς, εἶναι προσκεκολλημένη στενὴ λιθίνη κλίμαξ, ἡ πρὸς τὴν ὁποίαν εἰσοδος, φραγμένη σήμερον, εὐρίσκετο ὑπεράνω τοῦ βράχου, ὅπου στηρίζεται ἡ μία τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς δεξαμενῆς. Ἡ στενὴ αὐτὴ κλίμαξ ἐχρησίμευε διὰ τὴν κάθοδον τῶν ἐργατῶν πρὸς καθαρισμόν τοῦ πυθμένος τῆς δεξαμενῆς ἀπὸ τῆς καθιζανούσης ἱλύος.

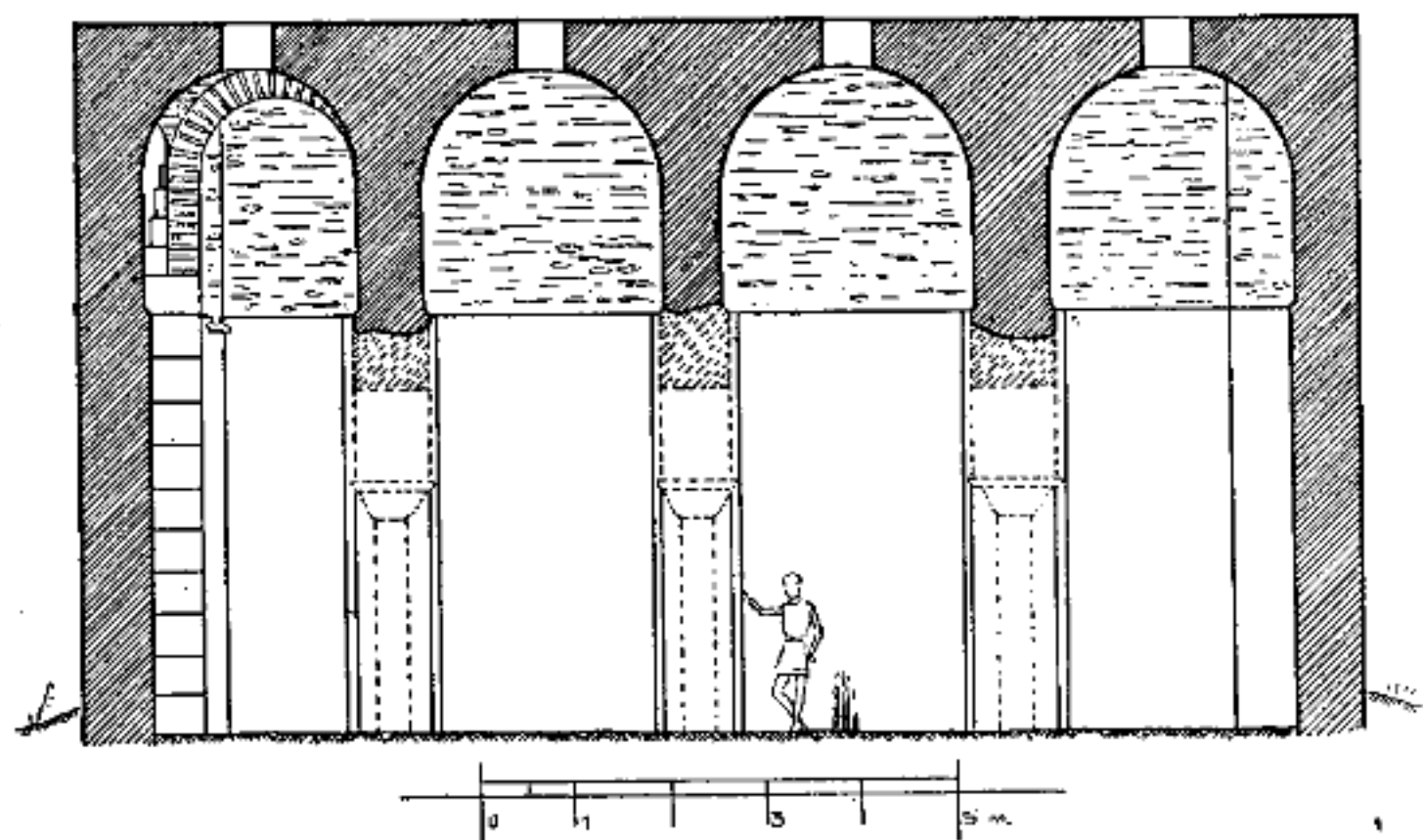
Αἱ τέσσαρες γωνίαι τῆς κινστέρνας ἔχουσιν ἐσωτερικῶς πληρωθῇ διὰ μικρῶν τοίχων τριγωνικῆς διατομῆς, σκοπὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἐκ τῶν γωνιῶν τυχὸν διαρροὴν τοῦ ὕδατος καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐνισχύσωσι τὰς γωνίας ἀπὸ τὴν ὑπὸ τοῦ ὕδατος ἐπιφερομένην πίεσιν. Διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ αἱ γωνίαι τῶν παραστάδων ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευ-

1. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ εἰς τὸ περιοδ. Μακεδονικά, 1, 1940, 377 κέξ.

2. Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ ἐνταῦθα ἐξεταζομένη κινστέρνα θὰ ἠδύνατο νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Ἰωάννου, ἐνθ' ἂν. 66, ἀναφερομένην «μεγάλῃν δεξαμενήν», τὴν κειμένην «πλησίον τῆς μονῆς Βλαντέων», εἰς τὴν ὁποίαν συνήγειτο τὸ ὕδωρ τὸ ἐρχόμενον διὰ τοῦ ὑδραγωγείου ἀπὸ τὸν Χορτιάτην. Τὸν ταυτισμὸν τοῦτον θεωρῶ μᾶλλον ἀπίθανον.

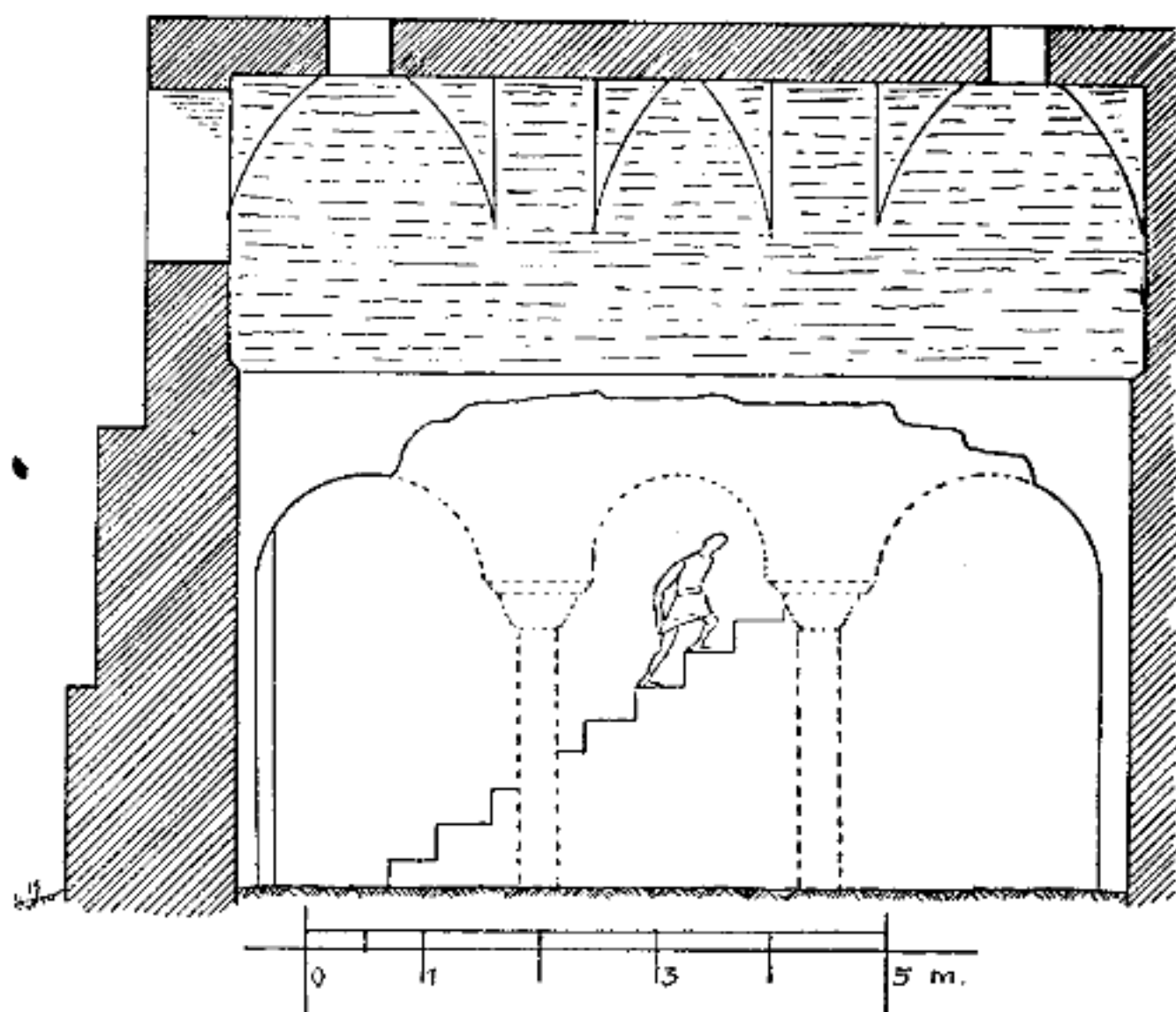
Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς κινστήριας.

Εἰκ. 2. Τομή τῆς κινστήριας κατὰ μῆκος.

ρῶν τῆς δεξαμενῆς ἔχουσι πληρωθῆ δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος εἰς σχῆμα τετάρτου κύκλου.

Αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῆς κινστέρνας μέχρις ὕψους 4,40 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους καὶ 2,50 μ. κάτω τῆς κορυφῆς τῶν καμαρῶν καλύπτονται ὑπὸ παχυτάτου στρώματος λίαν σκληροῦ ὑδραυλικοῦ κονιάματος (κορασανίου), διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτευγχάνετο πλήρης στεγανότης καὶ ἀποφυγὴ διαρροῆς τοῦ ἀποθηκευμένου ὕδατος. Τὸ ὕδωρ εἰσέρρεεν εἰς τὴν δεξαμενὴν διὰ σωλῆνων εὐρισκομένων ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ στηριζομένου ἐπὶ

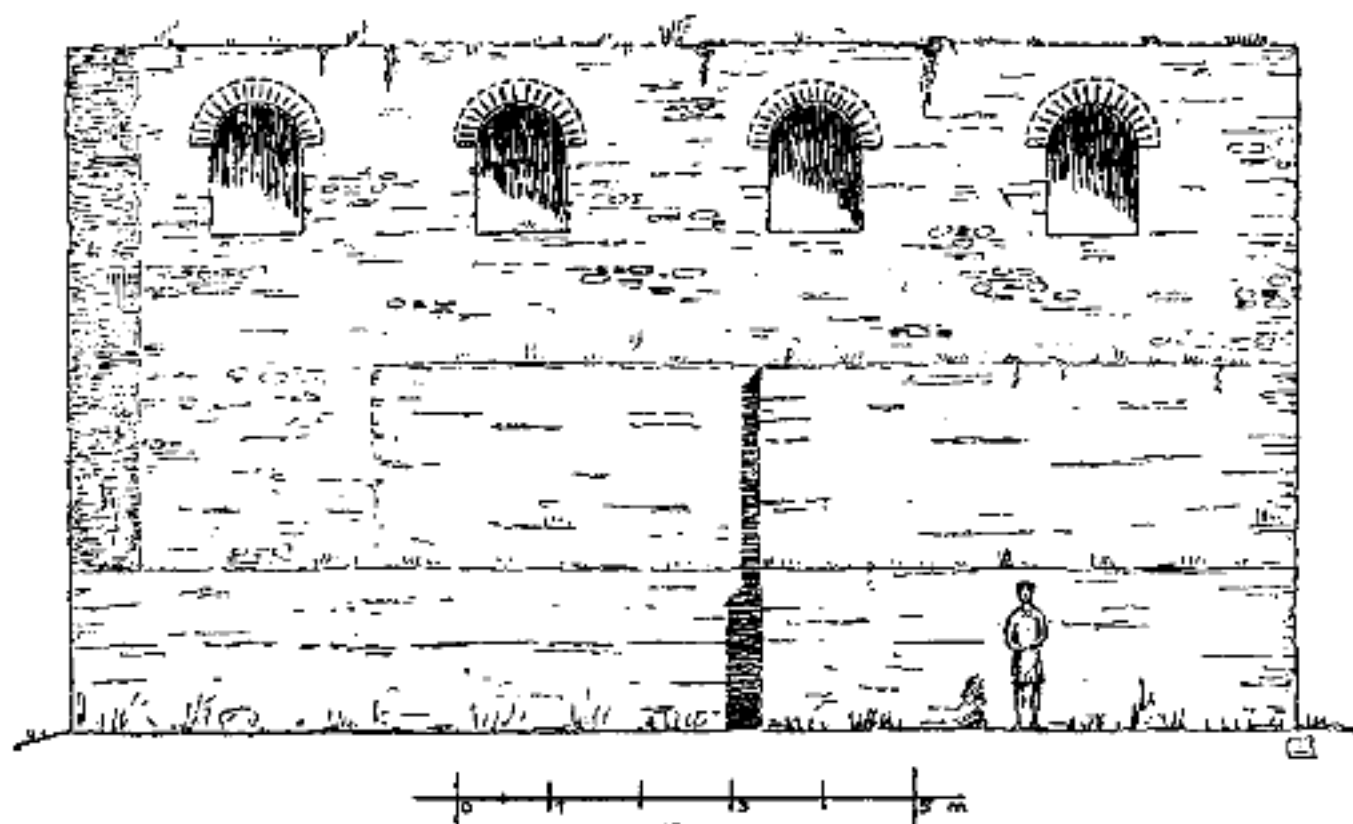
Εἰκ. 3. Τομὴ κατὰ πλάτος.

τοῦ βράχου, εἰς τὸ ὕψος, ὅπου σταματᾷ τὸ ἐξ ὑδραυλικοῦ κονιάματος ἐπίχρυσμα. Εἰς τοιοῦτος κρουνὸς εἶναι ἀκόμη λίαν εὐδιάκριτος πλησίον τῆς λιθίνης κλίμακος.

Εἰς τὴν μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν, τὴν ἀπέναντι τῆς ἐπὶ τοῦ βράχου στηριζομένης, ἀνοίγονται εἰς τὸ ἄνω μέρος τέσσαρα μικρὰ παράθυρα χρησιμεύοντα διὰ τὸν ἀερισμὸν καὶ διὰ τὸν φωτισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους φαίνεται ὅτι ἡ μόνη ἐξωτερικῶς ἐλευθέρα πλευρὰ τῆς κινστέρνας ἦτο, ὅπως καὶ σήμερον, ἡ ἀπέναντι τῆς ἐπὶ τοῦ βράχου στηριζομένης, ἐκείνη δηλαδή, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνοίγονται τὰ παράθυρα (εἰκ. 4). Εἰς τὰς δύο στενὰς πλευρὰς εἶναι πολὺν πιθανὸν ὅτι ἦσαν ἐξωτερικῶς

προσκεκολλημένα ἄλλα οἰκοδομήματα, ὅπως εἶναι σήμερον ἐπ' αὐτῶν προσκεκολλημένοι νεώτεροι μικροὶ οἰκίσκοι. Ὅτι δὲ αἱ στεναὶ πλευραὶ δὲν ἦσαν ἐλεύθεραι πεῖθει ὅχι μόνον τὸ γεγονός ὅτι αὐταὶ δὲν φέρουν παράθυρα, ἀλλὰ καὶ τὸ μικρότερον πάχος τῶν τοίχων ἐν σχέσει πρὸς τὴν μακρὰν πλευρὰν τὴν φέρουσαν τὰ παράθυρα. Τὰ ἐπὶ τῶν στενῶν τούτων πλευρῶν προσκεκολλημένα κτήρια ἀπετέλουν ἐπαρκὲς ἀντίρροπον εἰς τὴν πίεσιν τοῦ ἀποθηκευμένου ὕδατος, τὸ ὅποιον, ὅταν ἡ δεξαμενὴ ἦτο πλήρης, ὑπερέβαινε τὰ 700 κυβικὰ μέτρα. Ὅτι δὲ μόνον ἡ μία τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἡ φέρουσα τὰ παράθυρα, ἦτο ἐλεύθερα, δεικνύουν ἀκόμη καὶ οἱ ἐνισχυτικοὶ τοῖχοι, οἱ

Εἰκ. 4. Ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς κινσιέρνας.

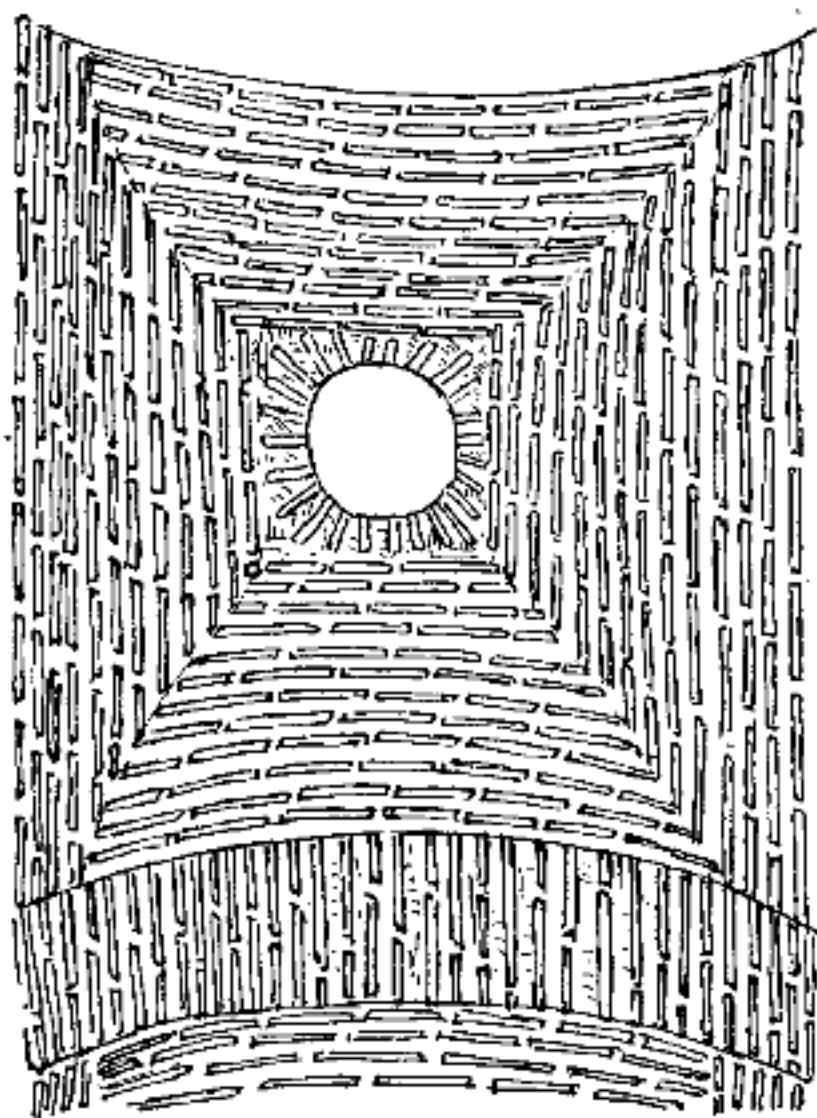
κατὰ καιροὺς κτισθέντες εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πλευρᾶς ταύτης, πρὸς μεγαλύτεραν ἀσφάλειαν. Αἱ κλιμακωταὶ αὐταὶ ἐνισχύσεις δίδουν εἰς τὰ κάτω μέρη τῆς πλευρᾶς ταύτης ὀλικὸν πάχος ποικίλλον ἀπὸ 1, 10μ. μέχρι 1, 50μ.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῆς κινσιέρνας, οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετ' ἀσφαλείας. Εἰς κτίσματα ἐξυπηρετοῦντα πρακτικοὺς σκοπούς, ὅπως αἱ κινσιέρναι, δὲν ὑπάρχουν αἱ εἰς τὰ θρησκευτικὰ οἰκοδομήματα ἀπαντῶσαι ἐνδείξεις ἀρχιτεκτονικοῦ σχήματος, τοιχοδομίας, διακοσμήσεως κ.λ.π., πού θὰ ἐπέτρεπαν κάποιαν πιθανὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν. Ὁ τρόπος τῆς στεγάσεως τῆς δεξαμενῆς μὲ ἐγκαρσίους καμάρας ἀποτελουμένης ἐκ σειρᾶς μοναστηριακῶν θόλων καὶ ἐνισχυτικῶν τόξων (εἰκ. 5) ἀπαντᾷ εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς. Ἡ διαφορὰ ἐξ ἄλλου τοῦ τρόπου κατασκευῆς τῶν καμαρῶν εἰς τὴν κινσιέρναν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (1), ἀναγομένην εἰς τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ

1. Πρβλ. Ὁ ρ λ ά ν δ ο ν, ἐνθ' ἀν. 380 κέξ.

14ου αιώνος, από τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι κατασκευασμένοι αἱ καμάραι τῆς ἐνταῦθα ἐξεταζομένης, δὲν νομίζω ὅτι δεικνύει καὶ διαφορὰν ἐποχῆς.

Εἰς τὴν προκειμένην ὁμως περίπτωσιν ὑπάρχουν ἄλλαι γενικώτεροι ἐνδείξεις δυνάμεναι νὰ μᾶς ὁδηγήσουν εἰς πιθανὰ κάπως χρονολογικὰ συμπεράσματα. Εἰς τὴν περιοχὴν δηλαδὴ τῆς ἄνω πόλεως, ὅπου ἡ ἡμετέρα κινστέρνα, παρατηρεῖται κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων ἀξιόλογος οἰκοδομικὴ κίνησις. Χωρὶς νὰ σταθῶμεν εἰς τὴν κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἴδρυσιν

Εἰκ. 5. Λεπτομέρεια τῆς κατασκευῆς
τῶν μοναστηριακῶν θόλων εἰς τὴν ὀροφήν τῆς δεξαμενῆς.

τῆς Μονῆς Βλατιάδων⁽¹⁾, τοῦ εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν κειμένου ναοῦ, τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου τῶν Ταξιαρχῶν⁽²⁾, καὶ, κατωτέρω ἀκόμη, τῆς μικρᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ⁽³⁾, ἐρχόμεθα εἰς τὰ κοσμικὰ κτίσματα, ὅπως εἶναι τὰ τεῖχη. Κατὰ τοὺς χρόνους δηλαδὴ τῶν Παλαιολόγων γίνονται ἀξιόλογοι εἰς μεγάλην κλίμακα ἐπισκευαὶ καὶ ἀνοικοδομήσεις εἰς

1. Βλ. Α. Συγγοπούλου, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη, 1952, 51 κέξ.

2. Συγγόπουλος, ἐνθ' ἄν. 20.

3. Αὐτόθι, 43 κέξ.

τὸ τεῖχος, ἰδίως τὸ χωρίζον τὴν ἀκρόπολιν ἀπὸ τῆς πόλεως, εἰς τὸ τεῖχος δηλαδή, κάτω τοῦ ὁποίου καὶ εἰς ὀλίγην ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν κεῖται ἡ ἡμετέρα δεξαμενή. Εἰς τοὺς πύργους τοῦ τείχους τούτου σώζονται ἀκόμη αἱ διὰ πλίνθων ἐπιγραφαὶ αἱ ἀναφέρονσαι τὸν Μανουήλ καὶ τὸν Ἀνδρόνικον τοὺς Παλαιολόγους (*), ὀλίγον δὲ περαιτέρω, πρὸς Ἀνατολάς, εὐρίσκεται ἡ κατὰ τὸ 1355 ἀνοιγεῖσα μικρὰ πύλη ὑπὸ τῆς Ἀννας Παλαιολογίνας, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα μνημονεύει ἐπιγραφὴ χαραγμένη ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου θυρώματος (**).

Ἡ ἐνταῦθα ἐξετασθεῖσα κινστέρνα, ἡ ὁποία, κατὰ τινὰ τρόπον, συνδέεται πρὸς τὰ ὀχυρωματικὰ ἐκεῖνα ἔργα, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι κατεσκευάσθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ὑπεράνω αὐτῆς τείχους, δηλαδή κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων.

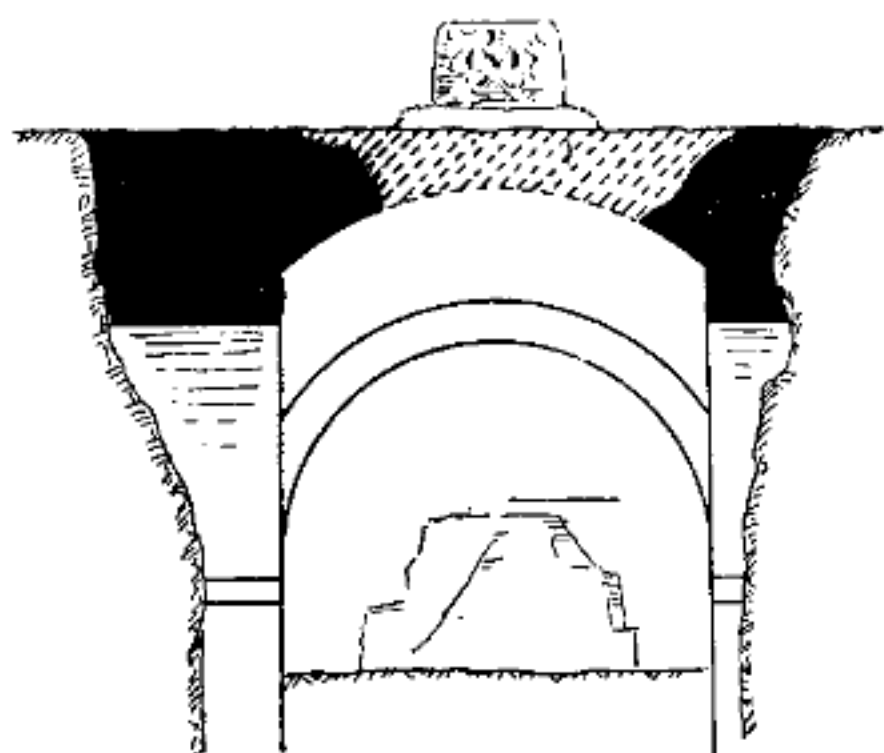
Φρέαρ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Προφήτου Ἑλίου (εἰκ. 6). Βορείως τοῦ ναοῦ τοῦ Προφήτου Ἑλίου καὶ εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη πρό τινων ἐτῶν, ἐντελῶς τυχαίως, ἀπὸ καθίζησιν τοῦ ἐδάφους, τὸ στόμιον φρέατος πλήρους χωμάτων καὶ πετρῶν. Τὸ στόμιον ἔχει διαμορφωθῆ διὰ τοίχων εἰς ἐπίμηκες ὀρθογώνιον διαστάσεων 3,60×3 μ. Ἐπὶ τῶν τοίχων τούτων στηρίζονται τέσσαρες στεναὶ καμάραι, αἱ ὁποῖαι ὑποβαστάζουν τὸ κτιστὸν κάλυμμα τοῦ φρέατος ἀποτελούμενον ἀπὸ λίαν ἀβαθῆ ἑλλειψοειδῆ θόλον καὶ ἔχον τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ἐπίπεδον. Εἰς τὸ ἐν ἄκρον τοῦ καλύμματος ἠνοίγετο κυκλικὴ ὀπή διατηρουμένη σήμερον κατὰ τὸ ἥμισυ, διὰ τῆς ὁποίας κατεβιβάζετο διὰ σχοινίου ὁ κάδος ἢ τὸ σταμνίον πρὸς ἀντλήσιν τοῦ ὕδατος. Ἐπὶ τῆς ὀπῆς ταύτης ἦτο προσηρμοσμένον μαρμαρίνον προστομιαῖον, ὡς τοιοῦτον δὲ εἶχε χρησιμοποιηθῆ ρωμαϊκὸν κιονόκρανον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε διανοιχθῆ σωληνοειδὴς ὀπή διήκουσα δι' ὅλου αὐτοῦ τοῦ ὕψους. Τὸ κιονόκρανον δὲ αὐτὸ σώζεται παρερριμμένον παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Προφήτου Ἑλίου.

Τὸ φρέαρ τοῦτο τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, τὸ μόνον ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μὲ τὸ στόμιον διαμορφωμένον ἀρχιτεκτονικῶς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ εἶναι, νομίζω, ἄξιον προσοχῆς.

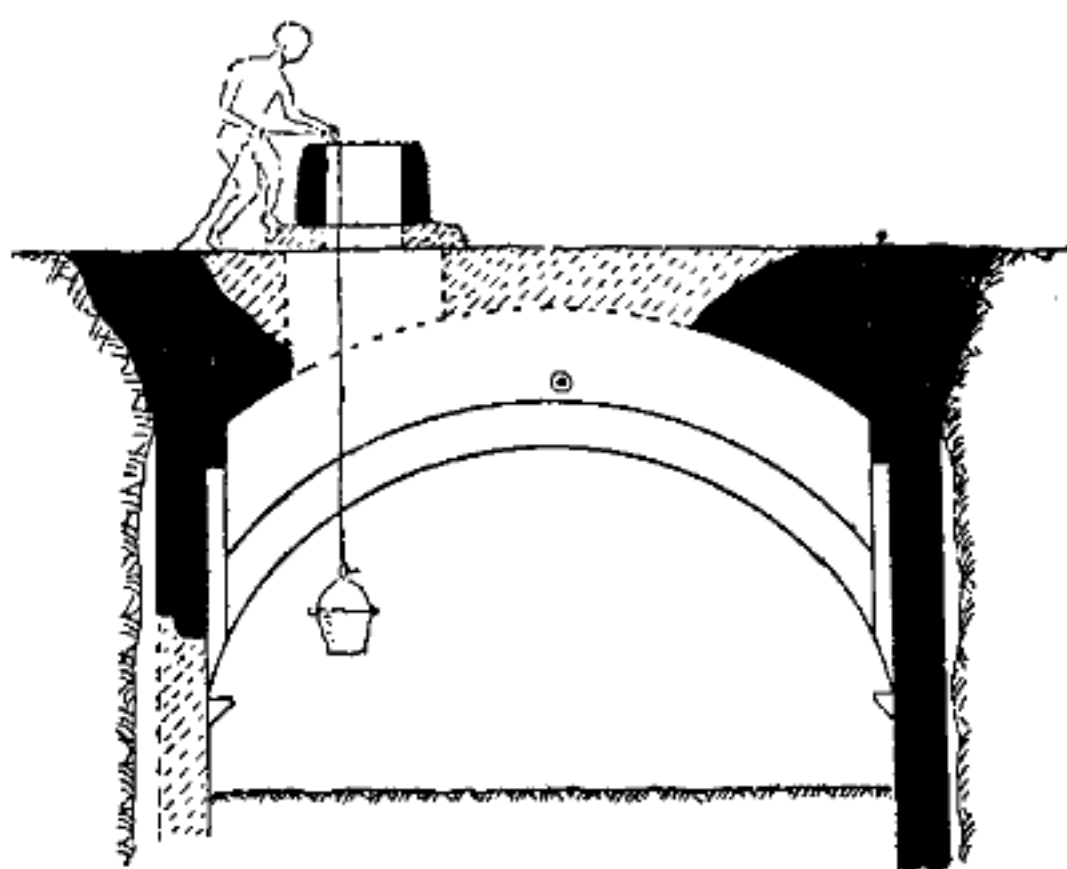
Πληροφορίας ἀρκούντως πολυτίμους περὶ τῶν φρεάτων κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἰδίως διὰ τὸν τρόπον ἀντλήσεως τοῦ ὕδατος μᾶς παρέχουν αἱ πολυάριθμοι ἀπεικονίσεις ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἐκκλησιῶν, αἱ μικρογραφίαι τῶν χειρογράφων καὶ τὰ ἔργα μικροτεχνίας, ὅπου παριστάνεται ἡ ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου γνωστὴ συνάντησις τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τῆς Σαμαρείτιδος παρὰ τὸ φρέαρ τοῦ Ἰακώβ.

1. Tafra li, ἐνθ' ἀν. 82. Αἱ ἐπιγραφαὶ σ. 46 κέξ.

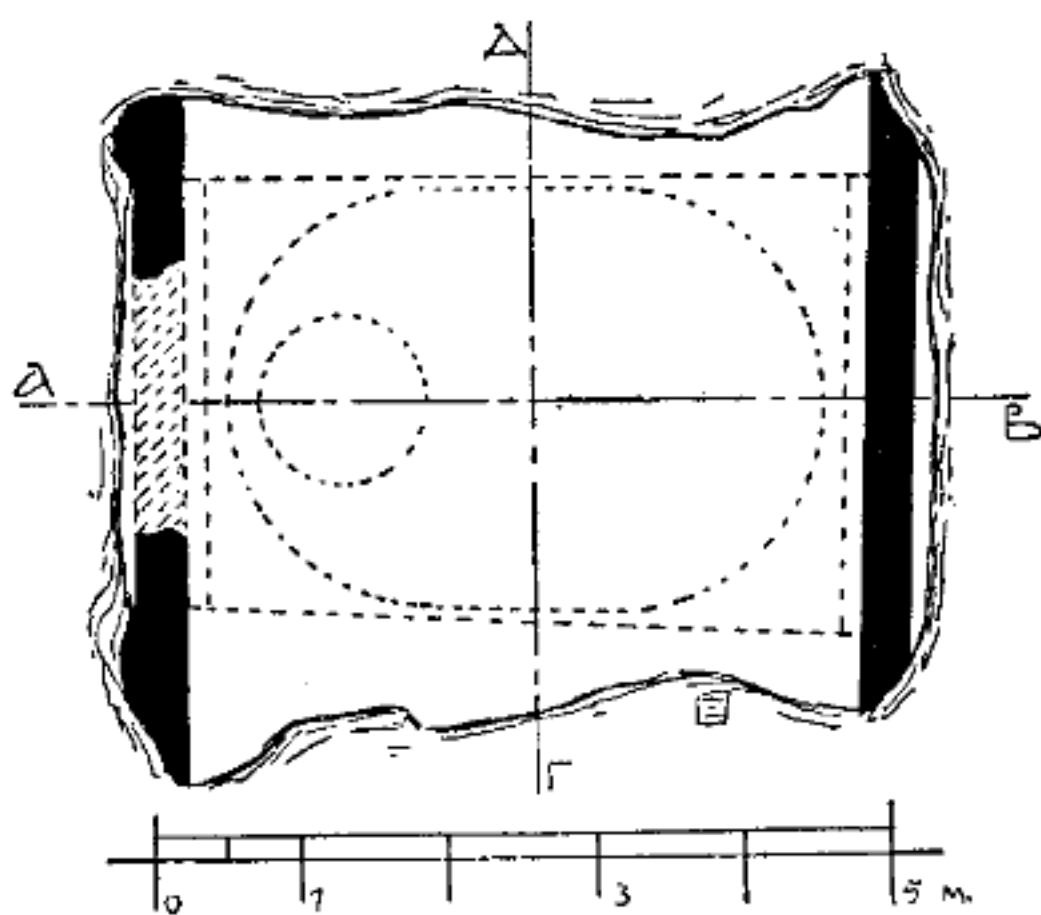
2. Αὐτόθι, 99. Ἡ ἐπιγραφὴ σ. 49.

ΤΟΜΗ Γ-Δ

ΤΟΜΗ Α-Β

Εἰκ. 6. Φρέαρ παρὰ τὸν Προφήτην Ἑλὶαν
(κάτοψις καὶ τομαί).

Συμφώνως πρὸς τὰς εἰκόνας ταύτας, ἡ ἀντλήσις τοῦ ὕδατος ἐγίνετο κατὰ δύο τρόπους. Ἄνωθεν δηλαδή τοῦ προστομιαίου τοῦ φρέατος ὑπῆρχε ξυλίνη κατασκευὴ εἰς σχῆμα Π, ὅπου εὗρίσκετο κατὰ μὲν τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν ἀνηροτημένη τροχαλία διὰ τὴν καταβίβασιν καὶ τὴν ἀνέλκυσιν τοῦ κάδου⁽¹⁾, εἰς δὲ τοὺς μετὰ τὴν Εἰκονομαχίαν χρόνους ξύλινος κύλινδρος (μαγγάνι), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐτυλίσσετο τὸ σχοινίον⁽²⁾.

Εἰς πολλὰς ὁμῶς παραστάσεις τοῦ εἰκονογραφικοῦ τούτου θέματος, τῆς συναντήσεως δηλαδή τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Σαμαρείτιδος, τὸ φρέαρ ἔχει χαμηλὸν προστομιαῖον, ἄνωθεν δὲ αὐτοῦ οὐδὲν ξύλινον κατασκεύασμα εἰκονίζεται. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν φρεάτων ἡ ἀντλήσις τοῦ ὕδατος ἐγίνετο κατὰ τρόπον ἁπλοῦν, διὰ τῆς καταβιβάσεως δηλαδή κάδου, συνηθέστερον ὁμῶς σταμνίου προσδεδεμένου εἰς σχοινίον⁽³⁾.

Εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἁπλοῦν τύπον ἀνήκει ἀσφαλῶς καὶ τὸ φρέαρ τῆς Θεσσαλονίκης.

Διὰ τὸν χρόνον κατασκευῆς τοῦ ἐξεταζομένου φρέατος οὐδεμία ὑπάρχει ἔνδειξις. Πάντως τοῦτο νομίζω ὅτι πρέπει νὰ θεωρηθῇ σύγχρονον ἢ καὶ μετα-

1. Βλ. π. χ. τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Ἀγίου Ἀπολλιναρίου τοῦ Νέου εἰς τὴν Ραβένναν: M. van Berchem - E. Clouzot, *Mosaïques chrétiennes*, Genève 1924, σ. 129, εἰκ. 151. Ἐπίσης τὸ ἐλεφάντινον ἀνάγλυφον ἐπὶ τῆς καθέδρας τοῦ Μαξιμιλιανοῦ εἰς τὴν Ραβένναν: O. M. Dalton, *Byzantine Art and Archaeology*, Oxford, 1911, σ. 205, εἰκ. 123.

2. Παρισινὸς κῶδ. 510: H. Oumont, *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1929, πίν. κxxix. Παρισινὸς κῶδ. 54: Oumont, ἔνθ' ἀν. πίν. xcvi. 27. Μυστρᾶς, Μητρόπολις: G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris, 1910, πίν. 71. 2. Εἰς τὸν Παρισινὸν κῶδ. Suppl. gr. 27 ἡ ἀντλήσις γίνεται διὰ συστήματος ξυλίνου ὁμοιάζοντος πρὸς ζυγόν. Εἰς τὸ ἐν ἄκρον τῆς ὀριζοντίου φάλαγγος εἶναι ἐξηροτημένον τὸ σχοινίον τοῦ κάδου, εἰς δὲ τὸ ἕτερον μέγας λίθος. Εἰκὼν παρὰ Oumont, ἔνθ' ἀν. πίν. xcix. 1. Πρόκειται περὶ πρωτογόνου μηχανῆς εἰκονιζομένης καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας τάφων τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου. Πρβ. A. Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne*, Paris, 1926, πίν. ix. 1. Ἡ μηχανὴ αὕτη χρησιμοποιεῖται ἀκόμη καὶ σήμερον ὑπὸ τὴν ἰδίαν πρωτόγονον μορφήν ἀπὸ τοὺς φελλάχους τῆς Αἰγύπτου, οἱ ὅποιοι τὴν ὀνομάζουν *σεντούφ*. Βλ. εἰκόνα προχείρως εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδεῖαν, Β', σ. 529. Ὁ συνάδελφος κ. Α. Τσοπανάκης εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ πληροφορήσῃ ὅτι ὁμοία πρωτόγονος μηχανὴ χρησιμοποιεῖται ἀκόμη σήμερον εἰς τὴν Ρόδον καλουμένη *γεράνι*.

3. Βλ. τὴν μικρογραφίαν τοῦ κῶδ. 93 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν: A. Delatte, *Les manuscrits à miniatures et à ornements des Bibliothèques d'Athènes* (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc. κxxiv), Liège - Paris, 1926, πίν. xviii. Ἐπίσης τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριέ Τζαμί) εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν: Θ. Σμίτ εἰς τὸ Δελτίον τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 11, 1906, Λεύκωμα, πίν. κlvii. 107. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς παραστάσεις ταύτας τὸ σταμνίον, τὸ ὁποῖον κρατεῖ ἡ Σαμαρεῖτις, ἔχει προσδεδεμένον σχοινίον.

γενέστερον τοῦ παρακειμένου ναοῦ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, ἐγγύτατα τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Τὸν ναὸν τοῦτον, πιθανῶς, κατὰ τὴν γνώμην μου, καθολικὸν μικρᾶς μονῆς, ὁ Diehl, ἀκολουθῶν τὴν ὀρθὴν γνώμην τοῦ Millet⁽¹⁾, τοποθετεῖ εἰς τὸν 13^{ον} ἢ τὸν 14^{ον} αἰῶνα⁽²⁾. Νομίζω πολὺ πιθανώτερον ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν 14^{ον} αἰῶνα καὶ ὅτι εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, καὶ τοῦτο, διότι ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς ἐξωτερικῶς ἀντιγράφει πολλὰ ἐκ τῶν διὰ πλίνθων κοσμημάτων ἐκείνου. Κατὰ ταῦτα, θὰ ἔπρεπε ἡ ἐκκλησία τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ νὰ τοποθετηθῇ εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τοῦ 1315, ὅποτε ἐπερατώθη ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων. Εἰς τὴν ἰδίαν ἢ καὶ κάπως μεταγενεστέραν ἐποχὴν πρέπει πιθανώτατα νὰ τοποθετήσωμεν τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀπασχολήσαντος ἡμᾶς ἐνταῦθα φρέατος.

Α. ΣΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

1. G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916, 94.

2. Ch. Diehl, M. Le Tourneau, H. Saladin, *Les monuments chrétiens de Salonique*, Paris, 1918, 210 κ.έξ., ὅπου παρατίθενται καὶ αἱ γνώμαι τῶν παλαιότερων.